

US WURK LXX (2021), p. 170

[1558] Oebele Vries, *Ferdban. Oudfriese oorkonden en hun verhaal*. Gorredijk (2021), Noordboek, 432 pp. ISBN 978-90-561-5642-8.

In 2007 verraste Oebele Vries de Friese en in ruimere zin mediëvistische wereld met de royaal en grondig uitgegeven verzameling van Oudfriese wetten, *Asega, is* Us Wurk 70 (2021), s. 170-175; <https://doi.org/10.21827/6141dc3eea828>

het dingtijd?. Voor alle in die uitgave opgenomen rechtsteksten kon men eerder al wel teruggrijpen op uitgaven van afzonderlijke handschriften of tekststudies, maar sinds Richthofens *Friesische Rechtsquellen* (1840) was er niet meer een complete, of in ieder geval representatieve verzameling van de Oudfriese “klassieke” rechtsteksten uit de onderscheiden Oudfriese rechtsgebieden verschenen. Deze rechtsbronnen bepaalden van oudsher het karakter van de Oudfriese literatuur met de Friese vrijheid als centraal thema. Ook door hun ouderdom bezitten zij prestige.

Toch bieden *Asega* noch de *Rechtsquellen* de gehele Oudfriese literatuur. Twee belangrijke en in de handschriftelijke overlevering ruim vertegenwoordigde genres, of liever tekstsoorten, blijven in beide verzamelingen buiten beschouwing: de romano-canonistische rechtsteksten en de oorkonden. In feite gaat het hier om gebruiksteksten, geschreven in een taal die dichter bij het toen levende Fries stond dan in de klassieke teksten het geval is. Toch ontbreekt het deze teksten evenmin aan prestige. De romano-canonistische rechtsteksten ontlene hun status aan hun gebruik in de kerkelijke rechtspraak en door hun voorgeschiedenis in de Latijns-talige rechtsliteratuur.

Oorkonden zijn als genre evenmin uniek Fries, maar zijn in de Westerlauwerse Oudfriese overlevering wel relatief frequent aanwezig. Als bewijsstukken waarin het handelen van overheden en particuliere personen gedocumenteerd kon worden, hadden zij ook in Friesland een hoge status. Zij zijn met zorg opgesteld en door de eeuwen heen bewaard, thans vooral in familiebezit of in officiële archieven. Hun belang blijkt ook daaruit dat al vanaf de zeventiende eeuw oorkondeverzamelingen gepubliceerd zijn. In het *Tablinum* in Schotanus, *Geschiedenissen Kerckelyck ende Wereldtlyck van Friesland* (1658) is voor het eerst zo’n verzameling in druk uitgegeven. Tegenwoordig is de frisistiek goed bediend met (om maar het belangrijkste werk te noemen) de diplomatische editie van alle bekende Friestalige oorkonden, bezorgd door Pieter Sipma (1927-2016; vanaf deel IV Oebele Vries).

Nu is bij dezelfde uitgeverij als waarbij *Asega, is het dingtijd?* is verschenen (de facto Steven Sterk) en ook hier van de hand van Vries, volgens een vergelijkbare opzet en even royaal verzorgd, een nieuwe bundeling van Westerlauwerse Oudfriese oorkonden uitgebracht. Het boek bevat niet alle bekende oorkonden, maar de wijze van presentatie is zo indrukwekkend dat meer nog dan in welke andere verzameling een totaalbeeld van de Oudfriese oorkonde-overlevering ontstaat.

De titel van het boek, *Ferdban*, is heel passend. Het woord is niet alleen de aanduiding van een type oorkonde dat in deze bundel duidelijk aanwezig is, maar ook is de beschreven rechtshandeling (schriftelijke vastlegging van de rechtmatigheid van eigendomsoverdracht) juist kenmerkend voor Westerlauwers Friesland.

In het voorwoord wordt ook aangegeven wat onder een oorkonde verstaan moet worden. Dit is noodzakelijk omdat Sipma in zijn editie een ruim criterium hanteert. In feite bevatten de delen in die uitgave niet alleen oorkonden, maar ook andere korte teksten met een min of meer juridische inhoud, die in het project *Oudfriese Taal- en Rechtsbronnen* toch ergens ondergebracht moesten worden. Vries hanteert in *Ferdban* een strenger criterium. Het uitvoerigst gaat hij in op het verschil tussen

oorkonden en brieven, van belang omdat ook een oorkonde vaak als (*epen*) *bref* wordt aangeduid.

Bij de beschrijving van de opbouw van een oorkonde biedt de auteur niet een uitputtende opsomming van de finesses die de oorkondeleer op dit punt geeft, maar wel maakt hij duidelijk wat de vaste elementen van een oorkonde zijn.

De honderd oorkonden die in het boek gepubliceerd en besproken worden, zijn niet chronologisch geordend, zoals in veel oorkondeboeken het geval is. Vries geeft zich veel moeite om de verschillende teksten in categorieën te ordenen (zoals *ferdban*, *baer* ‘scheidsrechterlijke uitspraak’, *mekbreef* ‘huwelijkscontract’, *gaerleger* ‘overeenkomst’). Binnen deze categorieën is de volgorde wel chronologisch.

Bij de uitgave van de oorkondetekst zelf wordt de lezing van Sipma/Vries gevolgd, zij het ook met enkele aanpassingen om de tekst leesbaarder te maken (bijvoorbeeld normalisering van hoofdlettergebruik en interpunctie, oplossing van afkortingen). Vries heeft geen emendaties in de tekst van zijn voorbeeld aangebracht. Dat is begrijpelijk; een emendatie kan veelal immers op een verschillende wijze opgelost worden. Toch had hij bij evidente fouten wel eens een wat minder liberaal standpunt kunnen innemen. Met handhaving van foutieve vormen waarover geen discussie mogelijk is, als *dith* (l. *dick*, ‘dijk’), *siszia* (l. *liszia* ‘liggen’), beide in oorkonde 34, of *to birulsien* (l. *to birnlsien* ‘een huwelijksgift meegeven’) in oorkonde 44 wordt de lezer op het verkeerde spoor gezet.

Helemaal consequent is Vries hierin niet altijd. In oorkonde 28 vertaalt hij het woord *ondsetta* (lezing van Sipma) met ‘(landerijen) in onderpand geven’. In feite is dit de vertaling van *ondersetta* (zo ook in het Middelnederlands en Middelnederduits). Dit veronderstelt dat een *r*-abbreviatuur (door Sipma?) over het hoofd zou zijn gezien. De passage wordt echter ook nog aangehaald in het commentaar. De weergave daar is ‘(de pachters) de huur opzeggen’. Dit veronderstelt een lezing waarvoor geen ingreep in de tekst van Sipma nodig is: *ondsetta* met als globale betekenis ‘afzetten’. Een kleine inconsequentie dus, die hier alleen vermeld wordt om reliëf te geven aan de nauwgezetheid waarmee het boek geschreven en gereviseerd is.

De vertaling van de oorkonden, zowel in het Nederlands als in het Nieuwfries, laat zien dat vertalen haast altijd ook interpreteren is. En als nog verdere uitleg nodig is: elke oorkonde is voorzien van een uitgebreid commentaar dat de tekst in zijn historische context plaatst of verbindingen met andere oorkonden legt. Heel verhelderend zijn ook de talrijke kaartjes die de inhoud van de geschreven teksten geografisch zichtbaar maken. Met de gekozen opzet en de uitwerking daarvan is deze bundel alles met elkaar uniek in de oorkondefilologie.

Vries heeft zijn corpus duidelijk begrensd, zowel in de tijd als geografisch - en natuurlijk in de taal: het gaat bij hem uitsluitend om Friestalige oorkonden uit de periode van 1381 tot 1545, die tot stand gekomen zijn in Westerlauwers Friesland. Het oudste overgeleverde document (1329; in het *Tablinum*) valt dus ruim buiten deze periode. Bovendien is van die oorkonde slechts het hoofdgedeelte in het Oudfries gesteld; alleen daarom al staat het stuk op zichzelf, en verder is dit stuk in

de frisistische literatuur al ruimschoots besproken. De paar Friestalige oorkonden uit de Groninger Ommelanden (1385 en later) staan weliswaar niet door hun datering, maar wel geografisch en door hun inhoudelijke verbindingen apart. Zij kunnen beter in samenhang met andere Ommelander oorkonden bestudeerd worden.

Evenals *Asega, is het dingtijd?* toont deze bundeling van Oudfrieze oorkonden de rijkdom van de Friese tekstoverlevering in de late middeleeuwen. Toch onderzocht in wat Vries het oorkondetijdperk noemt, het Fries in toenemende mate concurrentie van het Middelnederlands. De keuze voor een van beide talen kon van toevallige factoren afhangen: de voorkeur of de positie van de schrijver, de geadresseerde, etc. Voor de communicatie waren oorkonden in beide talen gelijkwaardig. Soms kan men zich bij oorkonden in een van deze twee volkstalen afvragen of er eigenlijk wel sprake is van tweetaligheid. Is het niet eerder een naast elkaar bestaan van twee variëteiten van een in ieder geval syntactisch en lexicaal gelijke taal? Dit zou een nog klemmender vraag zijn als wij ons zouden kunnen verplaatsen in de positie van hen die destijds de teksten uitspraken of hoorden voorlezen. Overigens heeft Vries onlangs meegedeeld weldra ook de Middelnederlandse oorkonden uit de late middeleeuwen toegankelijk te maken.

Met bovenstaande relativiserende opmerkingen wil ik de keuze voor een uitgave van uitsluitend Friestalige oorkonden niet aanvechten. Evenals *Asega, is het dingtijd?* is *Ferdban* een waardig monument voor de Friese taal.

In Sjölin's indeling van het Oudfries in klassiek Oudfries, postklassiek Oudfries en oorkondetaal wordt aan de taal van de oorkonden een aparte status gegeven. Deze stelling is niet algemeen geaccepteerd; immers bij andere middeleeuwse talen is dit ook niet gebruikelijk. Als de taal van de Oudfrieze oorkonden enigszins apart staat, is dat door hun inhoud bepaald. Zij kan gezien worden als laat Oudfries, postklassiek dus. Dat is ook de taal van de romano-canonistische geschriften, samengevat onder de naam *Excerpta legum*, die aangepaste bewerkingen zijn van Latijnse voorbeelden. Het geldt eveneens voor de taal van de vijftiende- en zestienste-eeuwse rechtshandschriften, ondanks het feit dat deze zich qua inhoud niet van de codices uit de klassieke periode onderscheiden.

Met deze uitgave is een representatief gedeelte van de Oudfrieze oorkonden ontsloten, filologisch en – omdat het om grondig vertaalde documenten gaat – ook lexicaal. De vraag rijst dan wel of er nog een apart Oudfries oorkondewoordenboek nodig is, te meer daar we over vele Oudfrieze woordstudies beschikken, van de hand van Vries zelf, maar ook van Meinte Oosterhout. Een teksteditie, hoe nauwkeurig de bijgaande vertaling ook is, is echter nog geen woordenboek. Dat laatste is bijvoorbeeld nodig om het eigen karakter van de Oudfrieze oorkondeverzamelingen te kunnen vergelijken met die van vergelijkbare lexica van andere talen. Bovenal echter is een woordenboek een naslagwerk.

Wij beschikken tegenwoordig over het uitstekende *Altfriesisches Handwörterbuch* van Dietrich Hofmann en Anne Tjerk Popkema, en over de voorloper daarvan, het *Altfriesisches Wörterbuch* van Holthausen en Hofmann. De door Vries verzorgde vertaling en het commentaar bevatten correcties op het *Afr. Hwb.* of

US WURK LXX (2021), p. 174

werken nuances in de daar gegeven globale betekenisomschrijvingen uit. Men vergelijk bijvoorbeeld de hierboven beschreven betekenis van *ondsetta* '(pachters) de huur opzeggen', af te leiden uit de betekenis '*absetzen*' in het *Afr. Hwb.* (nog niet bij Holthausen/Hofmann). Daarbij kan de vraag gesteld worden hoe bruikbaar het *Afr. Hwb.* voor deze tekstsoort is. Bij nadere lezing blijkt evenwel dat wanneer men bij rechtstermen van de globale betekenis uitgaat, het woordenboek de gebruiker bijna nooit in de steek laat. Voor contextgebonden betekenisnuances heeft men dan wel een verzameling als *Ferdban* nodig, of te zijner tijd een Oudfries oorkondewoordenboek.

De oorkonden zijn door Vries soepel vertaald, de Friese vertaling deze keer ook van zijn hand. In de middeleeuwen beschikte het Fries over een goed ontwikkelde rechtstaal. In de twintigste eeuw heeft men veel moeite gedaan om de taal weer voor gebruik in bestuur en rechtsverkeer geschikt te maken. Op dit punt zijn goede resultaten geboekt, meer nog in de terminologische creativiteit van de beleidsmakers dan in de praktische toepassing van hun bevindingen. Maar ook in het rechtsverkeer betekent 1498/1504 een cesuur. Mijn verwachting was dat de Friese vertaling van de oorkonden dichter bij het Oudfries zou staan dan de Nederlandse. Vertalingen als *meij dit jenwirdighe breue* naar resp. 'met deze onderhavige oorkonde' en 'mei de oorkonde der't it hjirre om giet' geven aanleiding tot deze veronderstelling. Bij nader inzien heeft ook de Nieuwfriese vertaling echter een heel authentiek karakter, al zie ik niet gauw een notaris bij het opmaken van een testament of een kantonrechter bij een beschikking over de ondercuratelestelling van een cliënt de uitdrukking 'goed by sÿp en stút' voor *sund ende machtich van foerstand* bezigen.

Maar deze oorkondeverzameling mag niet slechts beoordeeld worden op haar talige en formele kwaliteiten. Zij geeft politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in het laatmiddeleeuwse Friesland weer, zij beschrijft het leven – en de sterfelijkheid – van mensen. Vries legt verbanden tussen zaken en personen die in de ene oorkonde behandeld worden en die in andere oorkonden ook weer aan de orde komen. Al met al gaat het dus om een kleine wereld, en dan moeten we ons nog voor ogen houden, dat slechts een fractie van de bevolking überhaupt een oorkonde waardig was. Toch komen in deze bundel ook gewone mensen in beeld, bijvoorbeeld in een oorkonde over de huisvesting van een ruziemakend echtpaar, waarbij bovendien royaal drankgebruik een rol speelt. Niet voor niets wordt het *human interest* van de oorkonden benadrukt (en dat is geen flaptekstproza). Maar het gaat ook om belangrijke gebeurtenissen. Historische inzichten kunnen gecorrigeerd worden (bijvoorbeeld over het ontstaan van de aparte status van Ameland als vrije heerlijkheid). In honderd oorkonden en de daarbij horende toelichtingen komt als vanzelf het laatmiddeleeuwse Friesland tot leven. Het wordt allemaal zo soepel beschreven dat men haast zou vergeten hoeveel grondig onderzoek Vries daarvoor heeft moeten verrichten.

Het oeuvre van Oebele Vries is overzichtelijk, niet in de zin van omvang – hij heeft immers een indrukwekkend aantal publicaties op zijn naam staan –, maar wel

US WURK LXX (2021), p. 175

wat betreft consistentie. Slechts enkele werken van Vries betreffen WO II, en dan vooral met betrekking tot Friesland of de frisistiek. Het accent van zijn onderzoek ligt op de middeleeuwse geschiedenis in haar ruimste verband. In de loop der decennia is zo een samenhangend geheel ontstaan, waar elke nieuwe publicatie op de voorgaande aansluit. Ook het onderhavige werk vult hetgeen tot nu toe een hiaat was. Oebele Vries heeft zichzelf bewezen als historicus, filoloog, auteur van talrijke woordstudies op het terrein van de Oudfriese rechtsgeschiedenis, all-round kenner van de Friese cultuur, kortom als vakman. Met de in *Ferdban* ontsloten oorkondeverzameling blijkt hij met zijn pakkende verhaalstijl ook nog een begaafd verteller te zijn.

Henk D. Meijering
meijerhd@kpnmail.nl